

litické zápasy, které předcházely deformacím, jichž jsme byli v pozdějším období svědky, jsou pro takové pochopení mimořádně důležité i proto, že jinak může vzniknout zdání, že socialismus u nás nevznikal jako výsledek historického vývoje, jako vítězí idea vycházející z historických zkušeností našich národů a tříbení myšlenkových proudů, ale že byl jen výsledkem násilí, že byl pouze „zaveden“. Pak je ovšem zcela nepochopitelné, jakému klamu a mámení podlehli kulturní představitelé našich národů, kteří se angažovali za socialismus a jeho vítězství, přitakali komunistické straně v jejím politickém zápase a přesvědčovali naše národy o pravdě socialismu.

Analýza minulosti, po níž se opětovně volá, by však měla zahrnovat nejen období po únoru 1948, ale i období předcházející. Bylo by proto užitečné, kdyby práce započatá J. Kladivou zasáhla i období předmnichovské republiky, okupace, a také období po únoru 1948. Pak by bylo možno přistoupit k syntéze kulturně politického vývoje našich národů na úseku nejnovějších dějin, kulturní politiky KSC, a integrovat ji do různých politických systémů, které se u nás od roku 1918 vystřídaly. Byla by to také dobrá politickovědní báze pro další výhledy naší společnosti a našeho politického systému. V tomto smyslu by mohlo jít o jedinečný pokus ve světovém měřítku konstituovat kulturní politiku jako samostatné badatelské odvětví na rozhraní československé historie, nejnovějších obecných dějin i dějin dělnické hnutí, dějin kultury, sociologie a politologie.

Práce J. Kladivy *Kultura a politika* je průkopnickou interdisciplinární prací. Na práce tohoto druhu si musíme vypracovat nová měřítka, chceme-li vážně uvažovat o interdisciplinárním přístupu, bez něhož je zkoumání moderní historie, politických otázek i sociálně ekonomické a kulturní problematiky současnosti naprosto nemyslitelné. Proto je třeba knížku *Kultura a politika* přivítat nejen jako práci historickou, ale také jako vážné slovo při integraci kulturně politických problémů do nejnovější historie našich národů a dělnického hnutí, a zároveň jako pokus o konstituování kulturní politiky jako zvláštní, relativně samostatné oblasti, která je předmětem zvláštního vědeckého zkoumání.

Marie Huláková

Heide Berndtová: *Das Gesellschaftsbild bei Stadtplanern*

Krämer Verlag, Stuttgart 1968.

Otázky bydlení ve městě — zejména velkém městě — ve vyspělé industriální společnosti jsou již delší dobu předmětem kritiky a úvah nejruznějších odborníků, v neposlední řadě sociologů. Jde o komplex otázek, který se stává čím dál tím palčivější a nutí svou naléhavostí k řešení.

Problém spočívá v tom, zda dosavadní vývoj a změny ve způsobu bydlení a životního stylu vůbec, jež se výrazně projevují v moderních sídlištích a ve velkých městech, jsou

neodvratné, nebo zda existují i jiné možnosti v dalším vývoji způsobu života.

V západoněmecké literatuře byly zejména pozoruhodné publikace A. Mitscherlicha, ale i řada jiných odborných prací k těmto otázkám. V minulém roce vyšly v NSR dvě nové publikace méně známých autorů. Jde jednak o publikaci mladé autorky Heide Berndtové *Das Gesellschaftsbild bei Stadtplanern* a o rozsahem malý sborník *Architektur als Ideologie* (vyšel v Edici Suhrkamp Frankfurt a M. 1968; autoři: Heide Berndtová, Alfred Lorenzer a Klaus Horn). Obě publikace si zasluhují samostatné recenze. (Zde bude věnována pozornost pouze první z nich.)

V odborné literatuře posledních let se shromažďovaly hlavně kritické pohledy na soudobou situaci velkoměst a bydlení v nich. Snaží se najít příčiny dosavadního neuspokojivého stavu soudobé architektury a urbanismu, které spatřují především v tom, že nebývá dosti respektován lidský faktor, vztažky a vazby v životě lidí, jež se odehrávají v bytě, v sídlišti, ve velkoměstě.

Autorka uvedeně publikace se snaží o konfrontaci různých protichůdných názorů — jak současných, tak i minulých. V závěru své práce se pokouší o nástin objektivního obrazu společnosti a jejich potřeb v soudobém městě. Je nutno mít na zřeteli, že problematika recenzované knihy je zcela konkrétně zaměřována na stávající západoněmecké poměry, nicméně se domníváme, že přístup autorky je přes rozdílnost systémů a různost plánovací praxe podnětný a přínosný i pro nás.

V úvodu knihy si autorka klade metodickou otázku: podle čeho lze měřit objektivitu nejruznějších názorů na společnost, a její odpověď zní, že kterýkoliv soud o správnosti či nesprávnosti toho či onoho názoru o společnosti je pochybný, „protože představuje určité subjektivní hodnocení a je vyjadřováním určitého politického postoje“. Stejně důležitá je znalost stanoviska, které zaujímají urbanisté vůči moderní masové společnosti, neboť právě v ní jsou industrializace a urbanismus úzce spjatý. Musíme také vědět, jak urbanisté hodnotí „daný model typických společenských struktur a tendencí města“. Teprve na základě znalosti těchto postojů a názorů urbanistů je možno přikročit k podrobnějšímu rozboru jejich předkládaných způsobů řešení této otázky.

Kritika velkoměst zaujímá mnoho místa v příslušné odborné literatuře. Je však pozoruhodné, že soudobá sociologie města se ve své většině nezabývá studiem velkých měst a dává přednost výzkumům menších lokalit (týká se to především západní sociologie města). Velkoměsto má v sobě všechny rysy komplexnosti, nepřehlednosti a odcizení, faktory, které komplikují jakékoli empirické výzkumy o celkovém obrazu společnosti. „U urbanistů převládá pocit rezignace nad komplexností velkých měst“, říká H. Berndtová. Přesto však velkoměsta existují a jejich rozloha se neustále zvětšuje, staví se velkoměsta nová, a to v překotném tempu odpovídajícím automatizované a mecha-

zvané zbožní výrobě. Urbanismus nestojí mimo tyto tendence, není samostatnou uměleckovědní disciplínou, nýbrž je určitým vyjádřením životního stylu společnosti, který určují nejmocnější síly téže společnosti. Proto jde především o zkoumání *sociálního* obsahu jakýchkoliv technických alternativ a modelů.

V další části úvodu se autorka zabývá vznikem moderních velkoměst. Vychází přitom z názorů M. Webera o typologii měst; Weber označuje za základní a určující znak městského osídlení skutečnost, že jde o „tržní sídlo“, ve kterém již neplatí (a nemohou se uplatňovat) zákony feudálního hospodářství.

Pokusem o konfrontaci historických a soudobých teorií o společnosti a městu se autorka dostává do široké oblasti nejrůznějších kritik velkých měst. Nejčastější argument proti městu (míni se velkoměsto) je tvrzení, že tu došlo k odcizení od všeho „přirozeného“. Proti umělému útvaru zvanému město se klade požadavek na „organické“ sepětí s přírodou, „organický růst“ atd. Často však zůstává velice vágní obsah pojmů „přirozený“ a „organický“. U některých urbanistů znamenají tyto termíny nedotčenou krajinu, která ve městě chybí, a staví proti „mrtvým kamenům měst“, „zdravou zelení přírody“. Argumentace proti velkoměstu je dnes už více než stereotypní. Zajímavá je skutečnost, že zatímco většina urbanistů se shoduje v kritice a odmítání velkoměsta, považují za zcela „přirozená a zdravá“, dokonce za „harmonická“ a „organická“ města menší a střední. Toto rozlišení měst podle jejich velikosti je více než kvantitativního charakteru a podle mínění autorky se skrývá v tomto odmítání a odsouzení velkoměst i politický postoj, který se snaží „s velkoměstem zároveň negovat sociální důsledky industrializace“.

Tento politický postoj se objevuje zřetelně již v pracích Wilhelma M. Riehla, zejména v jeho *Naturgeschichte des Volkes als Grundlage einer deutschen Sozialpolitik* z r. 1853. Jeho „nepřátelský postoj vůči městu spadá v jedno s jeho nepřátelstvím vůči proletariátu velkých měst“. Riehl vychází z „přirozené nerovnosti mezi lidmi“ a základem státu musí být podle tohoto autora obec, protože se v obci respektuje samostatnost sociálního významu majetku a vlastnictví.

Od Riehla vede přímá cesta ke Spenglerovi, který sleduje společenský vývoj a politické požadavky s nenávisí, protože tento vývoj mu zpochybňuje nutnost existence moci. Historie města je však současně historií emancipace tohoto odporu; proto jeho jednoznačné odmítání velkých měst je současně odmítáním svobody individua.

Od těchto teorií se liší názory Ferdinanda Tönniese, známé z jeho knihy *Gemeinschaft und Gesellschaft*. Tönnies se snaží o modelování „lepší“ společnosti, jejíž vzor spatřuje v útvarech měst minulosti, kde — jak se domnívá — existovala sociální harmonie. Tento poněkud romantický pohled na historii „je v podstatě ještě ideologičtější než pesimistické názory Spenglera a Riehla“, říká Berndtová, když dokazuje, že oba autoři otevřeně tvrdí, že historie souvisí s mocí a

že tomu nemůže být jinak, protože moc je podle nich přirozený stav. Tönnies naproti tomu není spokojen se společností proto, že se mu mocenské poměry nezdají být dosti *přirozené*, nýbrž *umělé*.

Berndtová přichází k názoru, že přes rozdílnost aspektů a výchozích pozic se přilíší od sebe neliší kritiky všech uvedených tří autorů. I když je tu možno pozorovat určitou analogii, přece jen je podle mého názoru nutno respektovat podstatnou odlišnost kritiky Tönniese od ostatních dvou autorů.

„Je samozřejmé, že se dnes nikdo neodvolává na Spenglera, přesto však je argumentace proti velkoměstu mnohdy identická s jeho názory a vychází — byť neuvědoměle — ze stejných pozic“, říká autorka a napadá v následujících stránkách velmi ostře stávající společenské poměry ve Spolkové republice, které mají přirozeně svůj odraz i ve výstavbě měst. Jde především o soukromé vlastnictví půdy, které znemožňuje principiální změnu v městské výstavbě. Kromě toho určuje majetkový census i strukturu bydlení v nových sídlech a městech, který vede k uzavřeným enklávám různých skupin obyvatel uvnitř těchto sídel. Velmi důrazně se autorka vypořádává s často používanými slogany odsuzujícími velkoměsto a přichází k názoru, že obsah těchto sloganů je mnohdy velmi pochybný. Je to často například i u nás tak často používaný výraz „odcizení města od venkova“. Odcizení se tu chápe zcela zvláštním způsobem: znamená totiž pouze vzdálenost od venkovského způsobu života. Jako symbol odcizení je považováno kamenné město. Avšak hovory o mrtvém kamenu mají zastírat mlčení o opravdových příčinách městské bída. I kdyby se však tyto příčiny vzaly v úvahu, nepochybuje se o systému, který umožňuje spekulace s půdou, lichváření s nájemným, a dávají se pouze dobré rady, jak ošetřovat jednotlivé symptomy — jako např. místo činžovních domů stavět rodinné domky nebo bungalovy v zeleni. Velká města jsou i dnes špatná proto, že jsou místem společenského pokroku a politické emancipace.

Podobně se autorka zabývá často používaným požadavkem „zpět k přírodě“, který se jí zdá opět jen pláštěm politických postojů. Požadavek návratu k nirváne přírody je příkladem ahistorického myšlení, které chce člověka zachránit tím, že ho chce izolovat od společnosti a snížit ho pouze na souhrn biologických funkcí. Komplikovanost a složitost společenských poměrů však není možno jednoduše stavět jako protiklad přírody. I pojem přírody je určen společností a úrovní společenské práce, vnímání přírody je společenským procesem. Příroda má ovšem sloužit zprostředkovaně, jako prostředek k manipulaci s lidskými nadějemi, které usilují o změnu života, nejsou však s to pochopit, že takovouto změnu není možno uskutečnit únikem ze společnosti do imaginární přírody, nýbrž pouze změnou sociálních institucí společnosti.

S požadavkem přírody se váže otázka zeleně ve městě. Autorka recenzované publikace se domnívá, že zeleni se dnes přikládají

kvality, které hraničí s absurdností. Zelení není s to vynahradit člověku ty funkce, o nichž se mnozí urbanisté domnívají, že je člověk ztratil. Ovšem také poukazování na zdraví člověka ve spojitosti s městskou zelení je velmi diskutní; zdraví je totiž často sekundárním cílem, primárním je snaha o vyšší produktivitu práce, lepší schopnost vojáka apod.

Autorka si klade otázku, zda skutečně trpí zdraví člověka nedostatkem zeleně ve městě; podle jejího názoru tu působí daleko škodlivěji špatné a hygienicky závadné byty s jejich nedostatečnou vybaveností a přetížením místností.

„Skutečný problém spočívá ve stále rostoucím vnitřním odcizení od přirozeného, vyrovnaného celku.“ Tuto ztrátu celku není možné obnovit městskou zelení. Podle Berndtové je skutečnou funkcí zeleně ve městě uvědoměle sloužit jako architektonický faktor s jediným cílem: zvyšovat pocit radosti ze života a světa.

Autorka se v dalším oddílu své práce zabývá otázkami společnosti jako objektu správy ve smyslu Weberových názorů o demokracii a byrokracii. (Za ilustrativní zmínku stojí, jak sarkasticky vysvětluje rozdíl v pojmech „urbanistické plánování“ na rozdíl od „plánovaného hospodářství“. Prvního termínu se smí v NSR beztrápně užívat, kdežto druhý je z ideologických důvodů „tabu“.)

Na řadě příkladů uvádí autorka všednost a smutek tzv. „sociální bytové výstavby“, ať je prováděna jakoukoliv formou: činžovními domy, dvojdomky nebo řadovými rodinnými domky. V této souvislosti dochází k závěru, že „bezradnost v bytové výstavbě nových měst netkví v tom, že by byla zklamala architektura, nýbrž v tom, že vyvěrá jako nevyhnutelný důsledek z neřešených sociálních problémů.“

Práce pokračuje analýzou spojitosti městského nebo vesnického způsobu života ve stávajícím hospodářském systému. Autorka důrazně připomíná, že ani při výstavbě měst není možné nebrat v úvahu hospodářský systém společnosti a zabývat se jen teoriemi a úkoly architektury bez přihlédnutí k těmto základním problémům. Jde právě o to poznávat rámec ekonomických možností, uvnitř kterých je možný rozvoj výstavby měst. „Protože není možné oddělit výstavbu měst od hospodářského systému společnosti do navzájem izolovaných oblastí, musí se vyjasnit ekonomické předpoklady pro výstavbu měst.“

Podrobně se autorka zabývá funkcí města, která je jednotná jak v centru, tak i v jednotlivých městských regionech. Městský život je nemyslitelný bez oddělení veřejné a soukromé sféry života. Městský způsob chování, to znamená distancované chování a stylizované chování, patří k všeobecným pravidlům průmyslových společností ve městě. Tzv. „urbánní chování“ znamená nejen uznávání komunikačních pravidel, nýbrž znamená také poměrně vyzrálou úroveň osobního a kolektivního vývoje každého individua.

Z hlediska komunikací a místa setkání — jak osobních, tak i veřejných — hraje neobyčejně důležitou úlohu městské centrum. Autorka se zamýšlí nad skutečností, že vnitřní obvody města již nejsou dnes obývány, bývají tam koncentrována pracoviště všech druhů, avšak takřka žádné byty. (Autorka se tu opírá mj. o zkušenosti a názory i u nás dobře známých autorů Jane Jacobsonové a W. Whyta.) Podobně jako Jane Jacobsonová analyzuje vztah centra k městským obvodním obytným čtvrtím a předměstím.

Logickým pokračováním těchto úvah je tolik diskutovaný problém sousedských vztahů. Sídla, která se skládají ze stejné drahých (nebo levných) domků, tvoří základ sociálně homogenního sousedství, které dostává formy manipulace jejich jednotlivými členy, zejména v otázce spotřeby. Takto vzniklé sousedské vztahy vytvářejí určité formy donucování okázalé konzumpce.

K otázkám sousedství cituje definici známého německého sociologa René Königa: „Společenství je prostorově ne úplně lokalizovatelný systém interakcí, jeho integrální celistvost je nutno hledat v rámci sociálních a duševních vazeb... Pro konkrétního člověka je to přece vždycky tak, že se společenský život mimo rodinu odehrává nejprve v nejbližším sousedství...“

I když se tato teze zdá být správná, přece jen je nutno brát v úvahu, že zřejmě daleko spíše než daná lokalita je to systém sociálních vazeb, který ovlivňuje sousedské vztahy — namítá Berndtová. Sousedské vztahy není možno produkovat byrokratickým uspořádáním budov en bloc. Průzkumy o sousedském chování potvrdily, že způsob výstavby nových sídel nevede k sousedskému společenství sociálně rozdílných vrstev, nýbrž místo toho podporuje růst sociální segregace.

(Rozbor těchto otázek platí především pro uzavřenou společnost Spolkové republiky. U nás je situace odlišná, i když samozřejmě je také mnoho problémů v sousedských vztazích, přece jen naše sociální rovnostářství ovlivnilo tyto vztahy podstatně jiným způsobem než v NSR.)

Přílišná privatizace, která je charakteristická pro dnešní způsob městského života, vedla k porušení vazeb veřejné i soukromé sféry. Proto vyslovuje autorka v závěru své práce požadavek věnovat maximální úsilí znovu-vytváření veřejného prostoru. Po řadě návrhů na operativní řešení konkrétních dílčích otázek končí Berndtová své úvahy přesvědčením, že „ve skutečně demokraticky plánované městské výstavbě by osobní zájmy jednotlivých občanů musely nacházet své vyjádření v institucích, jež mají společenský význam.“

Práce Heide Berndtové je sympatická především z hlediska jejího nebojácného a otevřeného přístupu k problematice, kterou se zabývá i mnoho jiných autorů. Berndtová vyslovuje otevřeně své názory a neváhá ani před společenskými „tabu“, ani před uznávanými autoritami. Její kritický pohled na společnost ji vede k řadě zajímavých postřehů a podnětných myšlenek.

Stojí v každém případě za zamýšlení, proč

ani v našem hospodářsky odlišném systému, přes řadu předpokladů, které jsou v socialismu samozřejmé (plánovací systém, pevné ceny, vyloučení spekulací s půdou apod.), neskýtají naše města a nová sídliště utěšenější pohled — naopak, jsou pokud možno ještě šedivější a jednotvárnější než města v západních zemích. Není to jen nedostatek finančních prostředků a technického vyba-

vení. Zdá se, že hlavní brzdou je byrokracie, ať je kapitalistická nebo socialistická.

Jisté je, že voláním po odstranění velkoměst se nedostaneme ani o krok vpřed; existenci velkých měst je nutno brát na vědomí a jen analyzování problematiky v celé její totalitě a komplexnosti může přispět k nalezení vhodných forem pro řešení těchto složitých otázek.

Margit Maršálková